

Dr hab. **Janusz Reichel**, prof. UŁ
Wydział Zarządzania
Uniwersytet Łódzki

Łódź, 2 stycznia 2023

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Pani Pauliny Rydwańskiej

„Przedsiębiorstwa społeczne w rozwoju lokalnym na przykładzie subregionu sądeckiego”, napisanej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie pod kierunkiem naukowym Promotora – Pana Prof. Dr hab. Tadeusza Kudłacza oraz Promotorki Pomocniczej – Pani dr Agnieszki Pacut.

Podstawa formalna recenzji

Podstawą formalną do sporządzenia niniejszej recenzji jest pismo Dyrektora Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie z dnia 4 października 2022 roku, Pana Prof. dr hab. Inż. Stanisława Popka, informujące o powołaniu mnie przez Radę Dyscypliny Nauki o Polityce i Administracji oraz Geografia Społeczno-Ekonomiczna i Gospodarka Przestrzenna Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie na recenzenta rozprawy doktorskiej Pani mgr Pauliny Rydwańskiej, w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie nauki o polityce i administracji.

Przedmiotowa ocena opiera się na drukowanej kopii pracy dostarczonej wraz z ww. pismem.

Ocena rozprawy doktorskiej Pani mgr Pauliny Rydwańskiej została przygotowana zgodnie z zasadami określonymi w stosownych regulacjach prawnych.

Formalna charakterystyka pracy

Tekst pracy liczy 257 stron, w tym tekst podstawowy 243 strony. Na kolejnych stronach znajdują się: „Bibliografia”, „Netografia”, Załączniki (zawiera jedynie Załącznik nr 1

scenariusz wywiadu z przedsiębiorstwami społecznymi), Spis Tabel oraz Spis Rysunków. Niepotrzebnie zastosowano liczbę mnogą w odniesieniu do sekcji Załączniki, gdyż zawiera ona tylko jeden załącznik.

„Bibliografia” zawiera 165 pozycji literaturowych, natomiast „Netografia” wymienia 27 źródeł. Wśród pozycji bibliograficznych jedynie 26 jest anglojęzyczna (15% wszystkich). Wydaje się, że w tym zakresie przydałby się większy balans w korzystaniu ze źródeł – oczywiście nachylenie w kierunku literatury polskiej/polskojęzycznej jest częściowo uzasadnione tematyką pracy i obszarem badań, jednak problematyka zarówno przedsiębiorczości społecznej jak i rozwoju lokalnego jest uniwersalna.

Literatura, z której skorzystała autorka, jest aktualna, większość źródeł pochodzi z ostatnich dwóch dekad (z przewagą lat 2001-2010 – 77 pozycji nad latami 2011-2022 – 53 pozycje). Pozostałe źródła pochodzą sprzed roku 2001 (w tej analizie nie brano pod uwagę daty źródeł prawnych i netografii).

Praca zawiera wszystkie wymagane od takich opracowań elementy. Objętość pracy jest właściwa dla pracy doktorskiej.

Ocena wyboru problematyki, sformułowania tytułu pracy i celu rozprawy

Problematyka będąca przedmiotem rozprawy doktorskiej mgr Pauliny Rydwańskiej mieści się w dyscyplinie nauki o polityce i administracji.

Problematyka potencjalnego wpływu przedsiębiorczości społecznej (i tego siły wpływu) na rozwój lokalny stanowi właściwie sformułowany problem, który odnosi się do luki poznawczej w tym zakresie. Szczegółowe omówienie tej problematyki wraz ze wskazaniem przesłanek podjęcia tematu w badaniach przeprowadzonych w pracy doktorskiej zostały jasno przedstawione we wstępie do pracy. Podzielim zaprezentowaną tam argumentację i uważam wybór tematu za trafny i aktualny. Składa się na to współczesne znaczenie problematyki przedsiębiorczości społecznej. Jej istnienie i rozwój są przedmiotem dyskusji i rozwijających się regulacji prawnych. Oczekuje się, że gospodarka społeczna i przedsiębiorczość społeczna wniosą do rozwiązywania problemów społecznych znaczący wkład. I jest to kolejna wartość zaproponowanej problematyki rozprawy – mianowicie odniesienie jej do faktycznego wpływu na rozwój lokalny. Nie da się ukryć, że jest to zadanie niełatwe i wielowymiarowe, co znajduje swoje odzwierciedlenie w ocenianej pracy i w sformułowaniu jej tematu. Sam temat,

który brzmi „Przedsiębiorstwa społeczne w rozwoju lokalnym na przykładzie subregionu sądeckiego” wydaje się oddawać zamiar Autorki w nie do końca precyzyjny sposób, albowiem samo sformułowanie „Przedsiębiorstwa społeczne w rozwoju lokalnym” oddaje znaczeniowo raczej jedynie ilustracyjny związek między dwoma pojęciami (w rodzaju: przedsiębiorstwa społeczne na tle rozwoju lokalnego).

Celem rozprawy jest „poznanie i prezentacja oceny działalności przedsiębiorstw społecznych na rzecz rozwoju lokalnego na przykładzie subregionu sądeckiego”. Właściwie to w tym miejscu należałoby zwrócić uwagę, że faktycznie to co zostało w pracy zrealizowane można by oddać nieco zmienionym sformułowaniem: „dokonanie i przedstawienie oceny działalności przedsiębiorstw społecznych na rzecz rozwoju lokalnego na przykładzie subregionu sądeckiego”. Faktycznie bowiem autorka nie tylko poznaje a następnie prezentuje ‘poznaną’ ocenę działalności przedsiębiorstw społecznych, ale sama dokonuje tej oceny, zarówno na podstawie studiów literaturowych a następnie na podstawie badania własnego.

Przy uwzględnieniu powyższych uwag należy uznać sformułowania tytułu pracy i celu rozprawy jako właściwe.

Cel rozprawy jest następnie zdekomponowany przez autorkę na cele szczegółowe a następnie są one ‘przetłumaczone’ na hipotezy. Jest to zrealizowane sprawnie i z zachowaniem logiki.

Konstrukcja rozprawy i treść poszczególnych części

Rozprawa składa się z „Wstępu”, pięciu rozdziałów i „Zakończenia”.

„Wstęp” zawiera ogólne wprowadzenie do problematyki pracy, które prowadzi do sformułowania celu rozprawy, celów szczegółowych i hipotezy. Następnie autorka przedstawia konstrukcję pracy i zawartość poszczególnych rozdziałów.

Poszczególne rozdziały dają się podzielić na dwie części: teoretyczną i praktyczną. Do tej pierwszej należą rozdziały od pierwszego do trzeciego, do drugiej ostatnie dwa rozdziały.

Pierwszy rozdział pracy zatytułowany „Ekonomia społeczna w teorii ekonomii” omawia pojęcie i problematykę ekonomii społecznej, również na tle szerszego kontekstu w jaki się ona rozwija. Dotyczy to zarówno rozwoju ekonomii społecznej rozumianej jako pewna aktywność praktycznie uskuteczniwana na rynku, jak i rozumiana jako pewna refleksja teoretyczna nad analizowaną częścią gospodarki. Pani mgr Paulina Rydwańska przywołuje m.in. różne podejścia do definiowania omawianego obszaru i decyduje się na wykorzystanie wybranych przez siebie ujęć tematu. To nie budzi wątpliwości, aczkolwiek można by idąc

nieco na przekór niemal powszechnemu używaniu terminu 'ekonomia społeczna', wybrać termin 'gospodarka społeczna', który lepiej oddaje jego naturę odwołującą się do pewnej praktyki gospodarowania (oraz też jego tłumaczenie z języka angielskiego). Jednak należy uszanować ten wybór autorki – korzystanie ze sformułowania będącego w powszechniejszym użyciu ma oczywiście ważny sens komunikacyjny.

W omawianym rozdziale wydaje się, że nie jest jasne, dlaczego autorka zdecydowała się odnieść część refleksji do ekonomii instytucjonalnej. Nie ma w tym błędu, jednak w pracy nie ma wątku logicznego, który by do tej dyskusji prowadził. Jeśli interpretacja w świetle ekonomii instytucjonalnej miała być centralna w pracy, to powinna być obecna w całej pracy, jeśli chodziło o uzasadnienie w tym świetle jedynie jakiejś wybranej kwestii, to ścieżka logiczna, dlaczego to robimy powinna być właściwie i wyraźnie zarysowana.

W podrozdziale 1.3. pani mgr Paulina Rydwańska dyskutuje szerszy kontekst obejmujący zjawiska prowadzące do tworzenia działań z zakresu gospodarki społecznej. Podrozdział ten wprowadza do swojej struktury elementy, które nie występują lub niemal nie występują w innych podrozdziałach pracy: 'Uwagi wstępne' oraz 'Uwagi podsumowujące'. Być może warto by było zachować spójną strukturę wszystkich części pracy.

Rozdział kończy dyskusja wybranych modeli ekonomii społecznej z przykładami z innych gospodarek (podrozdział 1.4.). Rozdział ten nie ma osobnego zakończenia i podsumowania podjętej problematyki – zakończeniem jest jedynie krótki akapit na końcu tego podrozdziału. To jedna ze słabości pracy. Zdaniem recenzenta ten końcowy akapit zawiera być może zbyt kategoryczne sformułowania, zważywszy zaprezentowaną wcześniej przez autorkę krytykę ekonomii społecznej. Ponadto zawiera niewiele (a na pewno nie zawiera wszystkich) wniosków dla pracy, które płyną z zaprezentowanych w rozdziale 1 rozważań.

W drugim rozdziale rozprawy Autorka omawia, zgodnie z jego tytułem, „Funkcjonowanie przedsiębiorstw społecznych”, skupiając się na samych podmiotach ekonomii społecznej. W tej części autorce również udało się przedstawić szerokie spektrum podejść do rozumienia konceptu przedsiębiorstwa społecznego. Jest to uzasadnione, gdyż w tym zakresie ewidentnie mamy do czynienia z rozwojem wręcz krajowych modeli – co zostało przez autorkę zilustrowane pod koniec tego rozdziału. Oczywiście kluczowa część dotyczy polskiego porządku prawnego w tym zakresie. Tutaj autorka zachowała czujność do ostatniej chwili powstawania pracy i wszystkie najbardziej aktualne regulacje prawne zostały uwzględnione.

Można by jednak zastanowić się nad przytoczonymi definicjami (s. 59-60) i zadać sobie pytania: czy faktycznie wszystkie zaproponowane cytaty to definicje przedsiębiorstwa społecznego oraz czy faktycznie się między sobą różnią? Zdaniem recenzenta można mieć tu

uzasadnione wątpliwości. Nie zmienia to oczywiście zasadności dyskusji nad doprecyzowaniem rozumienia przedsiębiorstwa społecznego, którą przeprowadziła autorka.

Drugi rozdział kończy się podrozdziałem 2.5.4. zatytułowanym „Wnioski dla Polski”, który tym razem jako zestawienie najważniejszych wniosków dobrze (a przynajmniej w sposób o wiele bardziej obszerny) wieńczy cały rozdział drugi recenzowanej pracy. Można jedynie mieć zastrzeżenie co do często publicystycznej natury (przynajmniej części) tych wniosków – bardziej analityczne spojrzenie wzbogaciło pracę (i to nie tylko w tej części).

Ostatni (trzeci) rozdział części teoretycznej recenzowanej pracy nosi tytuł „Przedsiębiorczość społeczna wśród determinant rozwoju lokalnego”. Ze względu na związek z tematem pracy jest to kluczowa część pracy. To bowiem jak zderzymy ze sobą problematykę funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych z procesem rozwoju lokalnego powinno zdeterminować dalszą badawczą część pracy i samo badanie. Autorka to rozumie i (mimo iż poprzednie rozdziały tego nie miały) formułuje osobny cel dla rozdziału: „usystematyzowanie informacji na temat rozwoju lokalnego i wskazanie tych aspektów, które z punktu widzenia opracowywanej dysertacji mają szczególne znaczenie”. Pomijam tu już ogólnikowość tego sformułowania – warto by było, aby każdy rozdział miał określony (wyrażony) w pracy cel.

Omówienie zagadnienia rozwoju lokalnego nie budzi większych zastrzeżeń. Jak sama autorka napisała we wstępie do pracy rozdział trzeci miał się również skoncentrować „na wskazaniu roli jaką mogą odgrywać przedsiębiorstwa społeczne w rozwoju lokalnym” (s.8) /podkreślenie moje/. I faktycznie w tym rozdziale częściej mowa o li tylko możliwościach potencjalnego wpływu niż o faktycznym wpływie. Pisanie o „możności” bardzo często niestety niesie ze sobą pierwiastek myślenia życzeniowego. Na szczęście, mimo ogólnie bardzo entuzjastycznego podejścia autorki do tematu przedsiębiorczości społecznej, udało się w niektórych częściach pracy, w tym również we wnioskach końcowych, oprzeć uwagi na realistycznej ocenie zgromadzonego materiału badawczego. Tym niemniej w samym rozdziale trzecim, rażą występujące co chwilę sformułowania: mają szansę, mogą prowadzić, mają możliwość, ma ogromny potencjał, mają po temu zawsze jakiś potencjał, ... itd. (zebrane przykłady tylko z dwóch akapitów ze s. 147).

Podrozdział 3.4.2, który prezentuje m.in. studia przypadków JuraPark oraz Smiling Gecko zawiera również kilka uwag końcowych. Tutaj również zabrakło oddzielnego analitycznego podejścia do formułowania wniosków – jednak w tym rozdziale to szczególnie razi, gdyż to właśnie z tych rozważań powinny wynikać kryteria oceny, której doktorantka zamierzała dokonać w pracy, korzystając z zaproponowanego badania. W toku lektury, byłem przekonany, że być może tego elementu niezbędnego dla logiki całej pracy, brakuje i praca

ostatecznie, będzie oceniona bardzo nisko – jednak lektura dwóch rozdziałów badawczej części pracy zmieniła moje zdanie: znalazłem tam wszystkie niezbędne elementy do dokonania zamierzonej oceny związków przedsiębiorczości społecznej i rozwoju lokalnego (w tym określenia kryteriów oceny). Autorka definiuje je dopiero niemal pod koniec pracy (poczynając od strony 216) – ewidentnie ta część nadaje się do podsumowania rozdziału trzeciego, gdyż to wnioski z tej analizy i przyjęte kryteria są niezbędne do zaplanowania i realizacji badania własnego autorki. Widać, że Pani mgr Paulina Rydwańska zdaje sobie z tego sprawę, że omawiane kryteria są już potrzebne we wcześniejszych częściach pracy i autorka decyduje się je przywołać już na stronie 154 i przytoczyć w przypisie 410 na stronie 158. Przesunięcie tych uwag do rozdziału trzeciego, zniwelowałoby tę niedogodność i skorzystałaby na tym także logika układu pracy.

Empiryczną część pracy rozpoczyna rozdział (czwarty) „Analiza działalności przedsiębiorstw społecznych z subregionu sądeckiego”. Zawiera on założenia metodyczne badania, uwarunkowania badanego subregionu sądeckiego (w tym także na tle regionu małopolskiego) oraz wyniki przeprowadzonych badań (które częściowo prezentowane są także w kolejnym rozdziale). W tej części (rozdział 4 i 5) znajdują odzwierciedlenie wszystkie postawione w pracy cele oraz wynikające z nich hipotezy.

Autorka opisuje, że procedura przeprowadzania wywiadu obejmowała sporządzanie notatek, zarówno w trakcie trwania wywiadu jak i po jego zakończeniu. Dla wnikliwości analizy i ubogacenia jej w wątki bazujące na analizie znaczeń cenne byłoby nagrywanie wywiadów (oczywiście z zachowaniem wymogów ochrony danych osobowych). Umożliwiłoby to prezentowanie dodatkowo, oprócz zbiorczych wniosków, także poszczególnych studiów przypadku, gdyby odkrycia podczas wywiadów sugerowały możliwość i zasadność ich osobnego opisu. Same notatki sporządzane podczas wywiadów zawężają zakres materiału, który można poddać analizie. Oczywiście powyższa uwaga nie umniejsza wagi uzyskanych wyników oraz nie jest zarzutem co do metodyki pracy.

Wydaje się, że logiczne byłoby zestawienie w kolejności uwag metodycznych (4.1) z podrozdziałem prezentującym wyniki badań (4.4) i nierozdzielanie ich analizą subregionu i województwa w podrozdziałach (4.2 i 4.3). Ponadto w niektórych podrozdziałach (np. 4.4.2) autorka prowadzi charakterystyczne dla części teoretycznej rozważania (np. definiując wykorzystywane pojęcia – w przytoczonym przykładzie odnośnie do pojęcia ‘pracy’). Jeśli istniała taka potrzeba opis teoretyczny powinien raczej być zawarty w części teoretycznej pracy. Podrozdział 4.4.4 zawiera też w pewnym momencie analizę oferty ośrodka OWES – to też mogło zostać uwzględnione w analizach w podrozdziałach 4.2 i 4.3.

Pracę wieńczy rozdział (piąty) „Ocena aktywności i wpływu przedsiębiorstw społecznych na rozwój subregionu sądeckiego”. Składa się on pominiawszy uwagi wstępne z dwóch elementów: odniesienie obszarów działalności przedsiębiorstw społecznych do założeń strategii rozwoju gmin (5.2) oraz ocenę efektów działań tych przedsiębiorstw (5.3) – czyli próba odpowiedzi na kluczowe pytania zawarte w pracy. I tutaj również można argumentować za przestawieniem kolejności rozważań: podrozdziały 4.2, 4.3, 5.2 powinny stanowić rozdział czwarty pracy, który opisuje kontekst badania i stanowi wprowadzenie do prezentacji wyników badań (wywiadów) – rozdział 5 złożony byłby wówczas w przybliżeniu z części 4.1, 4.4. oraz 5.3. Natomiast wybór kryteriów oceny z części 5.3 zgodnie z poprzednimi uwagami powinien stanowić część rozdziału trzeciego. Oczywiście uwagi te można traktować jako wyraz preferencji recenzenta i nie należy ich rozumieć jako zarzutów umniejszających wartość pracy.

„Zakończenie” pracy ponownie zwraca uwagę na znaczenie podjętej problematyki, podsumowuje wnioski, które wynikają z przeprowadzonych studiów literaturowych oraz przede wszystkim z badań. Autorka w sposób kompleksowy i krytyczny dokonuje podsumowania własnej pracy, co potwierdza jej wysoką samoświadomość, zdolność do prowadzenia pracy naukowej i otwiera drogę do samodoskonalenia w przyszłości. Przedstawione wyniki są interesujące, w wielu kwestiach potwierdzają wyniki badań prowadzone w innych regionach (w tym badań prowadzonych przez recenzenta). Przyjęty postulatyczny sposób prowadzenia rozważań powoduje jednak, że czasem zamiast wniosków ich wynikiem jest stawianie kolejnych przypuszczeń – „mogą wpłynąć”, „mają szansę oddziaływać”, ... itp. W takich sytuacjach bardziej analityczny język pomógłby w formułowaniu precyzyjniejszych sądów i zwiększyłby ilość uwag o charakterze bardziej naukowym niż publicystycznym.

Na uwagę zasługuje fakt, iż przy dużym zakresie entuzjazmu autorki do badanej formy przedsiębiorczości, była ona w stanie sformułować wnioski, które częściowo mogłyby studzić ten entuzjazm (ogólny entuzjazm w tej kwestii nie przyćmił jej zdolności do wnioskowania).

Na podkreślenie zasługuje jedna z oryginalniejszych uwag wygłoszonych w zakończeniu pracy, iż przedsiębiorstwa społeczne powinny mieć jako obowiązkowy element biznesplanu dział poświęcony budowaniu poczucia wspólnoty w przedsiębiorstwie.

Rozprawa jako całość jest spójna (choć zdaniem recenzenta mogłaby ulec nieznacznemu przekomponowaniu w kolejności prezentowania części badawczej) i stanowi przyczynek do poszerzenia istniejącej wiedzy w zakresie tak przedsiębiorczości społecznej jak i jej wpływu na rozwój lokalny.

Do walorów recenzowanej pracy zaliczam:

- wybór tematu pracy z uwagi na jego aktualność,
- wyczerpujące opracowanie badanego zagadnienia od strony teoretycznej z właściwie dobranym zakresem literatury przedmiotu,
- poprawne przygotowane badań empirycznych i skuteczne ich przeprowadzenie,
- poprawne sformułowanie wniosków z przeprowadzonego rozumowania oraz badań empirycznych,
- wskazanie ograniczeń rozprawy oraz określenie kierunków dalszych badań.

Strona formalna i językowa pracy

Praca zawiera elementy graficzne (4 rysunki /w tym trzy w formie map/ i 17 tabel). Ze względu na małą próbę analizowanych organizacji nie jest zasadne przytaczanie niektórych zbiorczych wyników w procentach (np. rysunek 4.4 na stronie 203).

Podział treści na poszczególne rozdziały jest relatywnie proporcjonalny (od około 30-60 stron na rozdział). Najkrótsze pod tym względem są rozdziały kończące obie części pracy (czyli trzeci – 33 strony i piąty – 29 stron). Włączenie do części teoretycznej trzech rozdziałów a do badawczej dwóch powoduje, że stanowią one odpowiednio około 63% i 37% całego tekstu pracy (z wyjątkiem „Wstępu” i „Zakończenia”).

Strona edycyjna pracy jest dość staranna z nielicznymi błędami literowymi i bardzo rzadkimi błędami językowymi.

Konkluzja

Podniesione w recenzji uwagi, z których większość ma charakter dyskusyjny i polemiczny, nie wpływają na ogólną pozytywną ocenę rozprawy. Recenzowana praca jest, w mojej opinii, dziełem oryginalnym i interesującym. Zaprezentowane w pracy rozważania i wnioski są dobrą podstawą do kontynuacji badań w analizowanym obszarze i wyrażam nadzieję, że uwagi recenzenta również wesprą dalsze doskonalenie warsztatu naukowego Autorki. Oznacza to, że autorka, mgr Paulina Rydwańska, posiada odpowiednie umiejętności związane z prowadzeniem badań naukowych w tym tworzeniem narzędzi badawczych, odpowiednią erudycję, zdolność formułowania wniosków i przekładania rezultatów badań na wskazania praktyczne.

4

Wyrażam opinię, że przedstawiona przez mgr Paulinę Rydwańską rozprawa doktorska stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wskazuje na posiadanie przez doktorantkę wiedzy teoretycznej z zakresu dyscypliny oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia przez nią badań naukowych. Tym samym spełnione zostały stosowne wymogi ustawowe.

W związku z powyższym wyrażam przekonanie, że rozprawa Pani mgr Pauliny Rydwańskiej „Przedsiębiorstwa społeczne w rozwoju lokalnym na przykładzie subregionu sądeckiego” spełnia wymagania stawiane wobec prac doktorskich i może stanowić podstawę do nadania stopnia naukowego doktora w zakresie nauk społecznych, w dyscyplinie nauk o polityce i administracji. Wnoszę zatem o dopuszczenie Pani mgr Pauliny Rydwańskiej do publicznej obrony.

Janusz Reichel

Łódź, 2.01.2023 r.

